

Марија ЦРНИЋ

Ишчезава још једно занимање — млинарство

Вриједно је из заборавља извући једно занимање које је било веома развијено, а које је данас скоро потпуно ишчезло.

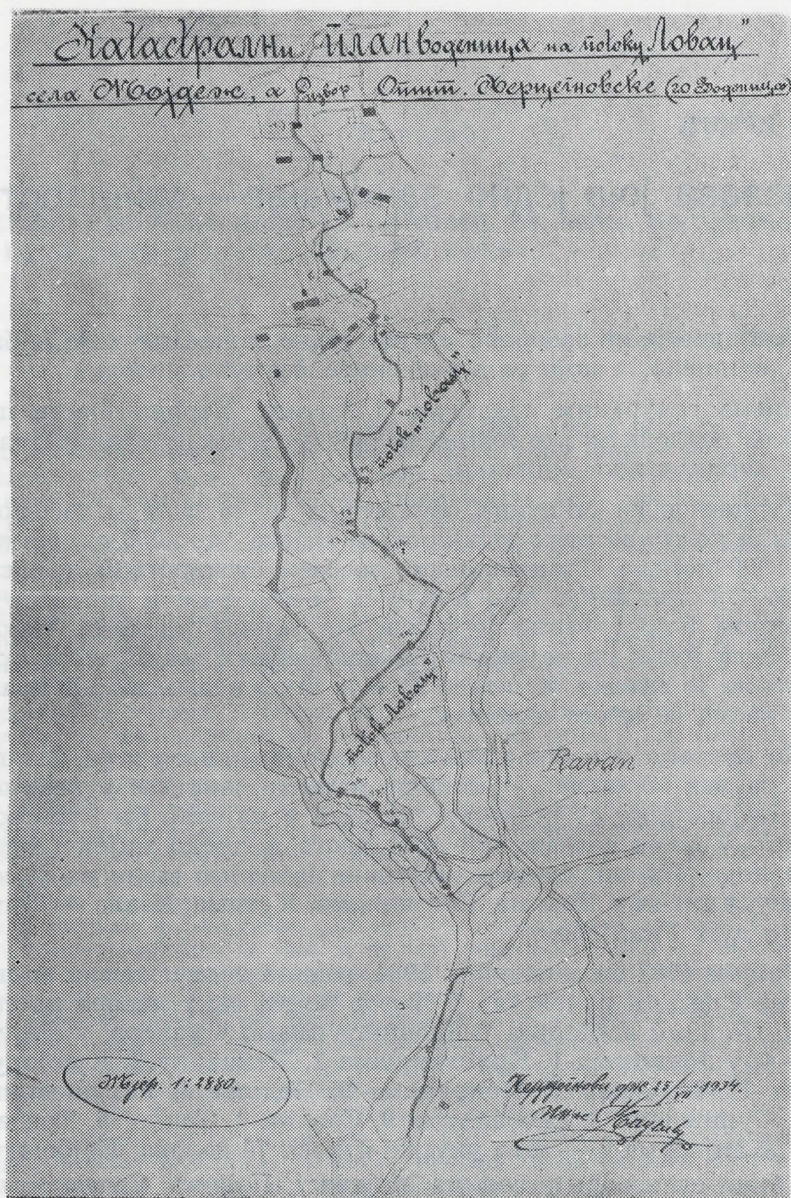
Према сачуваним подацима у Архиву Херцег-Новога пра-тићемо за последњих сто година развој и нестанак млинарства на терену херцегновске општине.

Херцегновска општина обухватала је 18 села и засеока а бројила је до тридесетих година овога вијека око 8000 становника и око 1900 домова. Становништво се бави сточарством и земљорадњом. Од житарица гаје кукуруз, јечам, раж и пшеницу. У приобалном појасу веома је развијено гајење маслина. Некада је ово била једна од најважнијих привредних грана овога краја и доносила је знатне приходе. Уље је било веома доброг квалитета и веома се много извозило.

По врстама или боље рећи покретачкој снази која је коришћена за рад млинова — млинове можемо сврстати у неколико група. Најбројније су воденице, те зато и највећи број млинова налазимо у оним селима гдје има доста и преко цијеле године текуће воде. Природно, зато највише налазимо млинова у селу Мојдежу, а затим у Подима, Сасовићима, Кутима, Игалу — Топла, и нешто дуж Ривијере.

Бројем 4483 од септембра 1934. године херцегновска општина шаље Среском начелству у Котор попис свих извора на свом терену. По овим подацима у Баошићу имамо 4 извора, у Бијелој такође 4, у Јошицама 1, Крушевицама 1, Ђеновићу 2, Кумбору 6, Кутима 12, Мојдежу 7, Мокринама 2, Подима 4, Ратишевину 5 малих, Сушћепану 2, Сасовићима 9, Савини 4, Топлој 5, Требесину 3 и Жлијибима 2 — што укупно износи 74 извора. Најбогатији водом били су извори у селима Мојдежу, Подима, Сасовићима и Кутима. Но ипак највећи број воденица налазимо у селу Мојдежу, у којему истовремено ради до 20 воденица које користе водену снагу са извора „Ловац“.

Налазимо млинове и у неким селима гдје нема довољно воде. То су млинови који раде помоћу вјетра, људском снагом и помоћу машина (мотора). Од свих ових најинтересантнији је млин

који је радио помоћу вјетра. То је млин-вјетрењача или како је у народу остао назив „Вјетрени млин“ који се налазио у селу Крушевицама на локалитету Доброглед. Овај млин према кази-

вању Николе Ђировића и других мјештана саграђен је половином прошлог вијека. Због честих сукоба на граници и забрана преласка са турске територије (Крушевице) на аустријску територију (Мојдеж), становници Крушевица често су били у тешкој ситуацији због мљевења жита. Јефто Радовић из Крушевица одлучи да сагради млин, искоришћавајући као погонску снагу вјетар. Идеја за изградњу оваквог млина настала је сигурно зато што је Радовић дуже времена боравио у служби код неког румунског кнеза одакле се вратио не само са довољно средстава за подизање млина, већ и са извјесним искуством за изградњу вјетрењача. Но то познавање вјетрењача је ипак било недовољно, јер изгледа да је млин радио непуну годину дана и то од прољећа до јесени. Истина, изгледа да је олуја поломила крила и кров вјетрењаче необичне за наш крај, па ипак главни узрок престанка рада је недовољно вјетра за непрекидни рад млина. Касније је један познавалац утврдио да га је требало саградити нешто сјеверније.

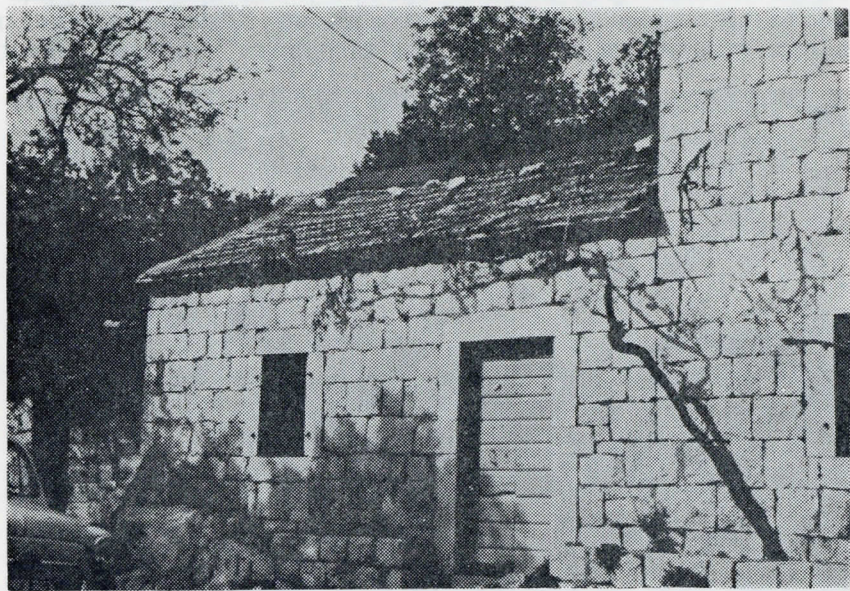

Поглед на „Доброглед“ и „вјетрени млин“

У овом раду неће бити говора о млиновима на подручју полуострва Луштица, гдје је свака кућа у једном дијелу конобе (магацина) имала уљани млин који је служио само за домаће потребе, те због тога на овом терену не може се говорити о млинарству као занимању. Такође за период о коме се овдје говори овај терен је сачињавао посебну Луштичку општину.

Почетком овога вијека или тачније речено 23. IX 1901. године Томо Терзовић пок. Јока подноси молбу за дозволу градње једне куће поземљуше на честици земљишта 377 пореске општи-

не Мокрине. У истој намјерава поставити парни млин за брашно. Идеја за подизање овог млина потекла је још раније, тј. 1892. године када је на сеоском збору записнички констатовано да је зем. на којој жели подићи млин са мотором на бензин власништво пок. Јока Терзовића, а не сеоско земљиште. Млин је, према документацији која је сачувана, прорадио крајем 1903. године „...јер не постоји никаква законска препрека па се нема ништа против молбе Тома Терзовића пок. Јока из Мокрина за тјерање слободног млинарског обрта у просторијама куће под анаграфским бројем 137 (чест. 377) на Мокринама која је зато саграђена, те посве прикладна“. У једном попису млинова из 1934. године налазимо податак да млин на мотор Терзовић Ђура из Мокрина не ради. И данас постоји та зграда са постројењима.

Млин Терзовића у Мокринама

Касније се јављају овакве врсте млинова и у другим насељима. Један такав млин радио је једно вријеме на Крушевицама, па је касније његов мотор употребљен за рад прве електричне централе у Херцег-Новом. Тридесетих година овог вијека таквих млинова имамо више: у Зеленици, власништво Вуковић Јова; у Ђеновићима, браће Војводића; у Бијелој, Павловића-Желалића. Данас раде на електромотор млинови Милашиновић, Перчиновић и Глеђ.

Ови млинови су били много рентабилнији и кориснији. Имамо података да млин на мотор за 24 сата самеле 18 — 25 метричких центи жита, док се за исто то вријеме у воденици може сам-

љети 2 — 4 м. ц. Природно је да су и приходи код ових млинова били знатно већи. Тако 1933. године од 45 млинова највећи промет биљежи млин Павловић-Желалић и то 22.086 динара за протеклу годину, док највећи промет код воденице износи свега 8.000 динара.

На основу испитивања може се утврдити да је веома интензивна градња млинова била у другој половини XIX вијека, иако је ово занимање било и раније развијено. Над градњом, радом и нарочито искоришћавањем вода водила се строга контрола, како од грађевинске инспекције, тако и од пореских власти. Током свих испитиваних година наилазимо на тражење пореског уреда података да ли поједини млинови раде или не. То се нарочито јавља године 1873. када су маслине веома лоше родиле па млинови нису радили као ранијих година. Тако на питање пореског уреда да ли је Мато Занетовић затворио свој млин, општина потврдно одговара да млин не ради, јер ове године нијесу родиле маслине. Исти случај је и са млином Балић Сава. За порески уред било је од значаја да ли власник меље само за своје домаће потребе или и за остало.

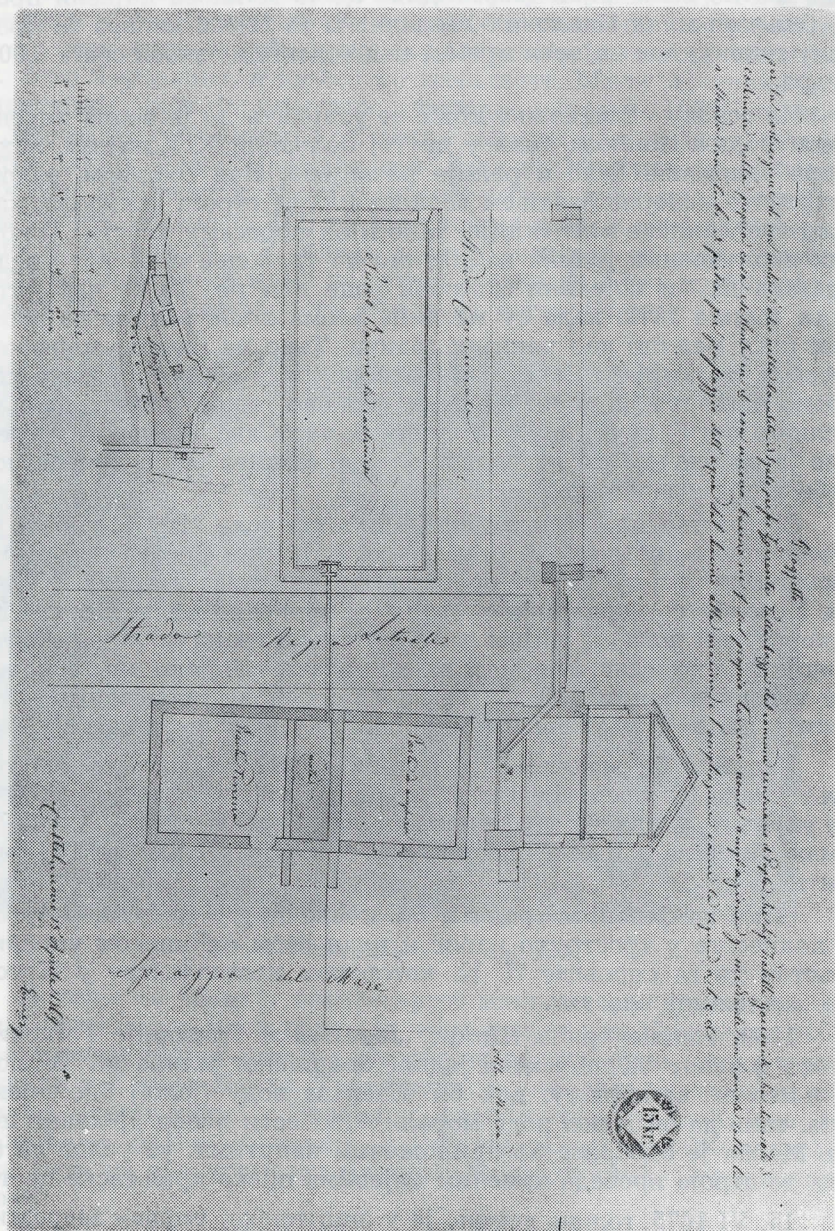
За градњу млина потребна је била дозвола коју је издавало Среско поглаварство у Котору, односно касније Среска испостава Херцег-Нови, уз претходно прибављено мишљење општинске власти. У молби се морало нарочито нагласити и доказати одакле ће се користити вода, са чијим земљиштем ће граничити земљиште на којем ће се млин подићи и да ли вода тече преко власниковог или туђег земљишта. Молби се поред одређене таксе морао приложити нацрт грађевине и постројења у три примјерка.

Уколико би започели градњу без одређене дозволе „на темељу члана 68. предређеног грађевинског правилника ово општинско управитељство као грађевинска власт наређује да К. Р. и С. П. одмах обуставе радње грађевине под пријетњом глобе од 100 форинти“.

„Ако намјеравате градити млин или другу грађевину треба да поднесете у троструко нарис и план овом општинском управитељству да га спроведе Ц. К. котарском поглаварству у Котор као надлежној власти“.

1869. године браћа Шпиро, Јеролим и Глигорије Гојковић траже дозволу за подизање једног брашног млина на Топлој, ча њиховом земљишту, док би базен за воду (јажа) био преко пута, тако да би довод воде морали спровести испод државне цесте. Молба је одобрена по приложеним нацртима, уз услов да се вода до строја проведе каменим цијевима преко краљевске цесте.

15. VI 1875. године усмено је у општинској управи затражио дозволу за градњу млина Драго Лакичевић из Гошића — Кртоле, те на основу тога у општинском уреду сачињена је слиједећа молба:

Пројекат за градњу млина за уље браће Гојковић у Игалу — 1869. год.

„О трагу 13 година купио сам баштину и кућу у Баошиће које граниче од запада поток, наслѣдници Ђетковић, наслѣдници Вука Стојковића и наслѣдници Дабовића, од истока наслѣдници Луке Ђетковића и Ђура Миљеско и наслѣдници Ђуковић, од сјевера наслѣдници Крста Перова Лазаревића, а од југа море. Будући намјеравам подићи млин уљани са јажом молим да буду позвани сви они који граниче са стране потока, те да очитују имаду ли што противно овој грађи. Прочитано, потврђено и потписано Драго Лакићевић“.

20. X 1876. године ова молба се ставља ад акта јер молиоц до тада није поднио нацрте, што значи да је одустао од градње.

Стеван Миловић из Мојдежа склапа споразум са својим сусједима приликом градње млина те је у општини о томе сачињен и записник који гласи:

„У опћинском уреду, Ерцегнови 18 маја 1898 присутни потписани.

Ушљед прошње пр. 2 маја т. г. под Бр. 451 од Стевана Миловића пок. Остоје из Мојдежа за постигнуће грађевне дозволе за градит по приказаним нарисима једну кућицу у којој кани смјестити млин брашнени — позвани приступи Лазар Мркајић пок. Јока из Мојдежа као међашник, коме бјеху приказати нарисе те на дотична питања одговара:

Ја немам ништа противнога наумљеног грађевини, шта више ја сам добровољно истом уступио преко мога земљишта да вода отјече у његову баштину, која ће му бити потребита за мниће. — Лазар Мркајић’.

Приступи међашник Марко Шабовић пок. Лазара из Мојдежа те изјави: Да он нема ништа противнога да Стеван Миловић огради наумљену кућу за млин, али да би кадгод и он оградио млин да му мора допустити испод кола (млина) да и Марко Шабовић може узет воду и водит у његово, тако исто да може се служити водом за појење.

Стеван Миловић пристаје да Марко Шабовић може испод кола (млина) узет воду и провест у своје само да му не смета вода да меље.

Странке пристају. Марко Шабовић и Миловић Стеван”.

На основу овога записника и поднијете молбе са нацртима одобрена је градња млина у смислу § 6 Грађевинског правилника. „Једино се опомињете да се грађе строго држите по поднесеном нарису од којег вам један потврђен примјерак се враћа; тако исто да у нови стан не уђете без прописане дозволе“.

По завршеној градњи вршен је технички преглед грађевине. Комисију за преглед грађевине формирало је Царско краљевско политичко изложенство, а о чему је обавијештавало општинску управу. Тако од 14. IV 1910. године Ц. К. изложени политички повјереник Херцегови обавијештава општинску управу Херцего-Нови: „Дне 21 око 11 сати слиједи ће повјеренство за одобрење обртништва брашног млина на гас власност Андрије пок. Петра Балабушића у Бијелој. Позивљем то управитељство као грађевинску власт, да изволи изаслати и својег делегата за сврхе и у смислу § 10 грађевног правилника за Далмацију од 15 II 1866“.

1894. године такса уз молбу износила је 150 поринти, а за излазак комисије која се састојала од једног чиновника општине и једног инжењера на лице мјеста износила је 43:56 1/2 форинти.

Дозвола се морала тражити и приликом било какве измјене на згради или на постројењу млина. 24. IX 1901. године Марко и Ђуро Брајевић пок. Сава из Мојдежа траже дозволу за мљење маслина у већ постојећем млину. Молби им је удовољено, „пошто тијесак за уље смијештају у постојећи брашнени млин тек док раде на мељави маслина не могу радити са брашненим млином те нема никаквог квара ни штете по јавну воду којом се служи“.

Више пута вршена је ревизија дозвола за рад млинова. Од 1900 до 1903. године издаване су дозволе или боље рећи обнављане власницима млинова који су већ радили 20. XI 1902. године Политичко изложеноштво Херцег-Нови бројем 4021 доставља Општинској управи молбу Вука пок. Јока Зипанчића из Мојдежа којом тражи обртни лист за брашнени млин. Општинско управитељство Херцег-Нови на горњу молбу даје сљедећи одговор:

„Пошто је проситељ својој приклопљеној молби прилијепио биљеги од 2 круне, а мјесто нариса којег се тражи приложио опис млина и камена што жито меље, јер ради трошкова није у стању нарис поднијети, као ни земљишни изводак, али на приклопљеном уговору имаде са стране Ц. К. Земљишног уреда свједоштво да је проситељ укњижен као власник назначеног млина. Јавља се пак да је вода јавна са којом се служи млин од давнине, а није никада с никоје стране било приговора“.

На основу издатих дозвола за рад у периоду 1900–1903. можемо констатовати и године изградње млинова.

1900. године издате су дозволе: Марку и Ђуру Брајевићу пок. Сава чији млин ради 2 године; Лазару Марковићу пок. Јока који ради 5—6 год.; Стевану Краљевићу пок. Ђура — 15 год.; Крстини, жени Трипка Косића — 10 год.; Стевану Миловићу пок. Остоје — 1 год.; Крсту Будечу пок. Шпира — 25 год.; Илији Будечу пок. Сава — 10 год.; Марку Шабовићу пок. Лазара 2 год.; Илији Вујовићу пок. Марка — 2 год.; док за млинове Николе Андрића пок. Шпира, Тодора Поробића пок. Илије, Јока Радуловића и Сима Вујовића пок. Јова наводи се да раде од давнина те није могла бити констатована година изградње. Сви молиоци су из села Мојдежа.

1901. године подноси молбу за рад брашног млина Милица, жена попа Пера Поповића из Мојдежа.

Наредне године подносе молбу за рад већ постојећих млинова Лазар Перчиновић пок. Николе из Пода; Крсто Мијов Кнежевић из Бијеле за млин Петра Новаковића; Јоко Јакшић пок. Јока; затим Крсто Аћимовић пок. Мића из Сасовића за рад млина који ради већ 40 до 50 година; па Крсто Режић из Мојдежа, чији млин ради 6 година.

1903. године обнавља дозволу и Савета уд. пок. Јована Лазаревића из Баошића.

Априла мјесеца 1926. године вршен је попис воденица на територији општине Херцег-Нови. Попис је садржао слиједеће податке: редни број, име власника, мјесто становања власника, назив потока на којем се воденица налази, мјесто гдје се налази воденица, са колико камена млин ради, да ли ради на уставу, број рјешења издате дозволе.

Из овога пописа видимо да је те године на овом терену било 29 власника млинова који су посједовали 41 млин, од којих је 9 уљаних. 19 млинова користило је воду са извора „Ловац“ у селу Мојдежу. На извору „Црмница“ у селу Подима ради 11 млинова. На Љутом потоку на Топлој била су 3 млина, док је на Пријод врелу у Сасовићима радило 8 млинова. Сви власници посједовали су дозволе које су издате углавном у периоду 1901-1903. године.

1931. године донесен је Закон о искоришћавању водених снага. Овим Законом дозволу за искоришћавање водених снага које су власништво државе, за постројења испод 15 бруто КС на непловним ријекама и потоцима издаје општина. Ова власт је била дужна да води надзор над постојећим постројењима, над градњом нових и над измјеном постојећих. Молбе за изградњу постројења подносиле су се Банској власти, а ова је достављала надлежној власти. Повластице и дозволе издавале су се на основу молбе, увиђаја и саслушања заинтересованих на лицу мјеста, техничког извјештаја и скица земљишта. Скице је израђивао на основу свих прикупљених података, по службеној дужности, инжењер који је вршио технички увиђај. У „Књизи повластица“ требало је тачно одредити мјесто, количину дозвољене воде, висину бране, висину успорене воде, величину отвора упусне уста-ве на почетку горње воде, као и начин употребе воде.

Чланом 74. поменутог Закона власници постројења која су подигнута пре доношења овога Закона супротно досадашњим законима и обичајном праву, морају у току три године од обнародовања овога Закона надлежној власти поднијети молбу са прописаним плановима ради добијања повластице, уколико зато има услова.

Закон предвиђа казну од 100 — 10.000 динара глобе ко започне градњу без дозволе, а ко сагради или преправи и безправно ради, казна износи од 1000 до 30.000 динара у корист фонда вода. Неисплаћивањем новчане казне иста се претвара у казну затвором (чл. 71).

Све водене површине као и њихове обале су јавно добро и не може се стећи никакво приватно власништво (чл. 75).

Лица која су добијала повластицу за подизање новог постројења стицала су право на олакшице за плаћање течевине, односно друштвеног пореза у погледу прихода од таквог постројења. Тако, нпр., ако је јачина постројења износила до 25 КС умањује

се Законом утврђена основица за период од 1932. до 1941. године за 25%. Министарство грађевина при Краљевској банској управи обавезно је о свакој промјени обавјештавати финансијску дирекцију.

Јули 1934. године био је крајњи рок за преглед и попис свих постројења која су искоришћавала водену снагу. Како до овог рока, не само у херцеговској општини, него и на другим теренима, није извршен потребни преглед, овај рок се продужава још неколико пута, и то најприје до јула 1936, затим до јула 1937. па до јула 1938. године.

Истина, већ 1934. у предвиђеном року овај рад око прегледа, техничког описа и сакупљања осталих података о воденицама повјерен је инжењеру Франу Баучићу. Сви власници воденица 1. јуна 1934. године писмено се обавезаше, у општинском уреду, да ће инжењеру Баучићу за сваки млин исплатити 60 динара након завршеног рада.

Неколико мјесеци раније Општинска управа, преко Среске испоставе Херцег-Нови, моли Банску управу Цетиње да рад на попису и техничком опису земљишта и млинова изради грађевински мајстор, а не инжењер, како би трошкови били што мањи.

Из горњег се види да овој молби општине није удовољено. Инж. Баучић је овај рад завршио 1936. године и читав елаборат за 47 воденица предат је Среској испостави Херцег-Нови 19. V 1936. Но, ово питање протеже се идућих година, јер сви власници нису поднијели појединачне молбе за рад млинова.

Од техничког описа за 47 воденица сачувано је свега 4. Овдје ћемо дати опис једне воденице, јер из ових података можемо добити јасну слику ових грађевина, њихових постројења и податке о њиховом раду.

Власник воденице о којој ће бити ријечи је Мусић Косто и Саво пок. Андрије из Пода.

„Воденица се налази на потоку Црница у селу Подима на чест. 61. Воденица је служила за мљењење житарица. Бране нема, већ долази непосредно из извора те се у цјелини користи за воденицу. Водене ваде (горњег канала) уопште нема, будући вода из претходног млина иде одмах у јажу, а канал је дуг свега 3 метра. Вода пуни јажу, те када се иста напуни, пушта се на млинско коло (0.025 м³/сек). Висина корисног пада је 5 м. За постројење дат је слиједећи опис: Једноставно израђена дрвена осовина на којој се налази једноставно дрвено коло са 16 кашика (пераја). Пречник кола је 130 цм, дочим покретног камена 105 цм. Већа множина КС постизава се тиме, што већа количина воде долази на млинско коло (КС = 0,33 м × 1000 × Б = 0,50). Водена снага се употребљава за тјерање брашног млина (воденице). Постројење је подигнуто најприје за властите сврхе, а онда за родбину и сусједе”.

Инж. Баучић даје слиједеће податке за саму зграду:

„Зграда (приземница) је грађена из камена ломљака положеног у обичном мурту. Дуга је 8 м, широка 4,40 м, покривена је каналастим пре-

пом, а мањим дијелом са каменим плочама. Висина ластавице је 1 м. Точак је изведен на вертикалну осовину са кашикама”.

Даље слиједје подаци о дозволи за рад.

„Дозвола је издата од Среске испоставе Херцег-Нови, 20. VIII 1925. године број 2301 на неограничено вријеме”.

На питање описа сталних тачака, висинске коте, те положај дозвољене висине воде у доводној и одводној вади и испред запора дат је слиједећи одговор:

„Стална тачка исте је на доњем прагу, а удаљена је за 30 цм од источног односно јужног каменог окомитог прага улазних врата те је иста маркирана исјеком (удубљењем).

Воденица меље годишње 120 дана, а дневно (24 часа) самелје 200 кг. Ујам се обично узимље 5—6‰”.

Сви напред наведени подаци дати су оним редом како су унесени у „Књигу повластица”.

Упорјеђујући све податке које посједујемо, а на основу и ранијих података, све воденице су приземне зграде, грађене од необрађеног камена, покривене плочом или каналицом, кров на једну или двије воде, а величина им је одприлике као описана воденица Коста Мусића.

Интересантно је да се у књизи повластица наилази у селу Мојдежу на ступу (ваљалица) која је приликом овог пописа била рушевина, па зато за исту немамо неких детаљних описа, сем да је власништво Радунчић Анђе пок. Богдана за 4/48, Радунчић Илије пок. Тодора 24/48+4/48, Радунчић Обрена, пок. Милана за 12/48 од 16/48 и Радунчић Госпаве пок. Милана за 4/48 од 16/48. Зграда се налази на чест. бр. 86. Посебне бране нема, већ доња вода (доњег јарка) воденице иде горњим јарком. Осталих података за ступу нема, јер је иста, као што смо већ рекли, била рушевина.

Рад у воденицама одвијао се углавном ноћу, највише због тога што се вода дању искоришћавала за наводњавања. Рад се обављао свакодневно, а било је извјесних периода године када је због помањкања житарица и маслина рад смањиван, а некад чак и обустављан. Вода која је коришћена за рад млинова била је јавно добро, што можемо и документовати. Својим дописом број 1179 од 20. априла 1901. године ЦК политичко изложеноство Херцег-Нови тражи од општинске управе да их извјести да ли „поп Петар Поповић има право на воду којом се он служи за ћерање млина у Мојдеж”. На ово општинска власт одговара „... да је вода у селу Мојдежу јавна са којом се служи поп П. Поповић за ћерање свога млина те има право служити се са истом као сви остали млини у Мојдежу који постоје од давнина”.

Раније смо већ навели да Закон о искоришћавању водних снага чл. 75. каже: „Све водене површине као и њихове обале су јавно добро и не може се стећи никакво приватно власништво“.

Накићеновић у свом раду *Бока*, говори о млиновима од којих се има знатних прихода, наводи нам и једну народну пословицу која гласи „Нема помоћи без ноћи“, што нас доводи до закључка да се највише у воденицама радило ноћу. То нам потврђује и један записник сачињен у општинском уреду Херцег-Нови:

„Дана 16/28 VIII 1890. године. Присутни доље назначени. Власници земаља испод воде „Ловац“ који имају право на топлеење договорише се по колико сати да се топи. . .

Кроз петнајест дана има право топити своје баштине сваки доље назначени посједник и то: означено по урама и то дању од сванућа до првог мрака, јер ноћи остају за употребу млина тако допаде. . .”. Слиједи потписи 26 домаћина овога села, а на крају предвиђа се и казна ко прекрши горњи договор и то за први пут предвиђена је казна од форинта на корист сиромаша села Мојдежа, а за сваки други преступ биће кажњен по Закону о водама”.

9. јула 1900. године сачињена је у Општинском уреду молба од стране Трипка Поробића, кнеза села Мојдежа, који у име својих сељана моли да им се дозволи мљети жито и недјељом, сем док траје служба божија.

„Ушљед одређеног недељног почивања на темељу Закона од 16 јануар 1895 године и Министеријалне Наредбе од 24 априла као и Обзнане Ц. К. Далматинског намјесништва од 3 маја 1825 Ц. К. оружници Постаје Мокрина забранише да житни млини у селу Мојдежу раде недељом од 6 сати ујутро до понедељка ујутро до 6 сати. Пошто сви житни млини мељу брашно искључиво водном снагом (а радњу обављају лично исти господари без радника) зато ова обустава мнића од 24 сата недељом наноси велику и непроцјењену штету по пучанство, јер особито љети од јуна до октобра велика је оскудица воде те и тим млини не могу самљети и кад непрекидно раде потребиту количину брашна која је потребита за свакидашњи хљеб без кога се не може нико проћи а камоли биједни сељак. . . те моле дозволу за рад недељом. . . уз сами прекид док траје служба Божија у цркви”.

Ова молба упућена је преко Ц. К. Политичког изложенства Ц. К. Намјесништва у Задру.

4. јануара 1901. године стигао је одговор Ц. К. Намјесништва из Задра са дозволом да се рад у млиновима може обављати и недељом, а на основу одредби Закона од 16 јануара 1895. године чл. 1. тач. 3. по којој се изузимље од недељног почивања личне радње господара од посла, докле може обављати без помоћника и на јавно и погледом на одредбе Министарствене Наредбе од 24 априла 1895. године тач. 19. став б) по којима за такве житне млинове у погледу радника који су свакако потребити допуштена је радња недељом“. Тачком г) поменутог става дозвољено је товарење брашна и изношење из млина недељом до 10 сати прије подне и то у мјесецима од јула до искључиво октобра. А тачком е) дозвољено је колима слати брашно и хлеб недељом у сатове

који су одређени за трговање храном. Радницима који су запослени више од 3 сата морало се накнадно дати одмор.

Приликом издавања дозвола за рад млинова често се пута наглашавало да се дозвола издаје и због тога, јер је овај обрт ... „потребит по пучанство“.

Из свега напријед наведеног види се колика се пажња поклањала раду млинова, а и колика је потреба била за истима, јер се њиховим радом становништво снабдијевало најосновнијим прехранбеним артиклом: хљебом.

Приходи од млинова били су велики, па Накићеновић у поменутом раду на стр. 213, говорећи о воденицама, каже: „Ко је имао у стара времена у Боки воденицу или млин брашнени, за тога су говорили да има брод и да је запитао и у најбољој кући дјевојку дали би му, јер толику је корист од млина имао“.

Приход од млина састојао се у томе што се уљем или брашном плаћало за извршено мљевање. Тај дио који је остајао млинару зове се ујам или ушур. По Накићеновићу ујам се плаћао по стару самљевена брашна (стар = 60 кг) од Ђурђева до Митрова дана 3 оке, а од Митрова до Ђурђева дана 2 оке. По њему назив ујам настао је јер се од количине жита које се довозило на мљевање, ујимало, узимало. Код уљаних млинова ујам се састојао у уљу и коминама. Наплата за мљевање житарица и маслина до данашњих дана задржала се у узимању ујма и врло ријетки су случајеви да се за мљевање плаћало у новцу.

Пратећи десетак деценија ово занимање можемо констатовати да су се овим радом бавиле углавном исте породице и да се ријетко млин продавао и прелазио у власништво друге породице. То нарочито важи за воденице, док за млинове на мотор можемо тврдити да нису тако дуготрајно остајали власништво једне те исте породице.

У селу Мојдежу током читавог времена о коме је овдје ријеч наилазимо на слиједеће породице које су власници воденица: Будечи, Брајевићи, Радуловићи, Андрићи, Краљевићи, Шабовићи, Гојковићи, Вујовићи, Поробићи, Миловићи, Мркајићи, Зипанчићи, Радунчићи, Косићи, Поповићи и Лучићи који су купили млин у Мојдежу, а становници су села Суторине.

У селу Подима породице које су се бавиле овим занимањем су: Перчиновићи, Глеђи, Мусићи, Гудељи, Мисинезовићи и Косаћ Олга и Глиго у заједници са Перчиновићима.

Породице Шимрак, Аћимовић, Чуквас и Накићеновић бавиле су се овим занатом у селу Сасовићима односно Кутима.

На Топлој — Игало: Станишићи, Шабовићи, Милашиновићи и Јакшићи познати су од давнина као власници воденица.

У списковима воденица са којима располажемо помињу се као власници воденица и породице Илић, Желалић и Мандић из Бијеле, затим млин у Бјелским Крушевицама, чији је власник црква Св. Арханђела Михајла из истог села. За млин Рашковић Ива у Баошићу имамо само један помен из 1933. године, гдје се наводи да исти не ради од 1929. године. За млин Бронзић насљедника Николе који се налазио на Подима, као и за млин Бачановић који се налазио у Ратишевини, имамо само два помена, тако да можемо тврдити да исти нису били дуго у власништву помених породица, јер се први јавља само у једном податку из 1937. а други у једном списку из 1933. године, док прије и послје нема никаквих помена о истима. Исто тако појављује се као власник млина у једном акту Сјерковић Томо и породица Пјешивац.

Треба нагласити да су поједини власници млинова посједовали двије па и три воденице. Тако браћа Будеч 1926. и 1933. посједују два млина за жито, а Брајевић Лазар млин за жито и уљани млин. Поробић Крсто такође посједује млин за жито и уљани млин. Два млина за жито посједују Радуловић Михајло и Милан и Вујовић Јован и Перо. У Подима Перчиновић Лазар посједује три млина за жито и један у заједници са Косаћем. Мусић Митар и Косто као и Глеђ Нико посједују по два млина. Чуквас Митар посједује три млина, а Накићеновић Средо два.

Већ смо у почетку нагласили да воденице налазимо у оним насељима гдје има довољно воде током читаве године да би рад у млину могао да се несметано одвија, без обзира на годишње доба. 1926. године у селу Мојдежу налази се 19 воденица, у селу Подима 11, Кутима 5, Топлој-Игалу 3, Сасовићима 3 — што укупно броји 41 воденицу, од којих 9 служи за мљењење маслина. 1933. године у Мојдежу имамо 16 воденица, Подима 9, Кутима 3, Сасовићима 3, Топлој-Игалу 6, Крушевицама Бијелским 1 — што укупно износи 38 воденица.

Број воденица постепено опада, јер 1937. године имамо 32 воденице и то 16 у Мојдежу, 7 у Подима, 5 у Топлој-Игалу и 4 у Сасовићима и Кутима.

Можемо констатовати да од краја двадесетих година овога вијека, а можда и нешто раније, не наилазимо на изградњу нових млинова, сем можда понеког млина на мотор дуж ривијере. Приходи од овога рада нису били тако уносни као некада, јер се смањило и обим рада. Многе воденице већ тридесетих година су неупотребљиве, а многе се затварају, јер њихово одржавање и остали расходи су знатно већи од прихода. Тако Шпиро Краљевић, дајући податке о разлогу затварања млина 1934. године, наводи да му „...млиница носи прихода годишње средње 600 динара, а да за исту плаћа разног пореза 1200 динара и зато да ју је затворио“. Приликом тражења општине Херцег-Нови број 1331

од 16. III 1934. да Банска управа дозволи, због мањих трошкова технички преглед и опис млинова да изврши грађевински зидар, а не инжењер, као разлог наводи:

„Сеоски млинови (воденице) постоје у овој општини од преко пола вијека вазда су биле од мале користи за власнике, а сада поготово када су власници ових млинова преоптерећени наметима тако да са приходима једва могу да и удовоље пореској обавези”.

Потреба за радом воденица била је велика и у почетку су и приходи били знатни. Видјели смо из напријед наведених примјера приликом издавања дозвола да се наглашавало да је овај рад потребан и користан за становништво па је и Закон из 1931. године о искоришћавању водених снага предвиђао бенефиције за новоподигнута постројења на водама, па и за воденице.

Развојем трговине, бољим снабдијевањем артиклима прехранбене индустрије па и брашном из житородних крајева, постепено опада потреба за рад воденица. Вјероватно због повећања броја становника, а и знатног броја војске на овом терену радом воденица није било могуће подмирити све потребе за најосновнијим артиклом — брашном, а нарочито када знамо да је једна воденица у току 24 сата могла да самеле 2 — 4 метричке центе жита, док за исто вријеме млин на мотор могао је да самеле 18 — 24 метричке центе. Пошто је за изградњу и опрему млинова на мотор требало уложити знатна средства то, вјероватно, и није дошло до изградње већег броја ових млинова.

У току рата, због прекинутих комуникација, прекида трговине и свих веза са житородним крајевима, рад воденица је нешто оживио, јер је становништво било присиљено да сваку могућу површину засије житарицама.

Од педесетих година број воденица нагло опада, тако да данас не ради ни једна воденица, уколико неко не самеле само за своје домаће потребе. Данас на Подима раде 2 млина и то само пар мјесеци у току године за вријеме сазријевања маслина. То су млинови Перчиновића и Глеђа. Исто тако на Топлој ради млин Милашиновића. Од прије 3 — 4 године у пореским евиденцијама не води се ни један власник млина, јер приходи од истих су толико незнатни да их уопште не опорезују.

Одлазак становника села у град, напредак технике и индустријализација, условили су нестанак и овог старог занимања.

Данас воденице, неупотребљиве и полусрушене, подсећају нас на доба када се у овом крају чуло жуборење воде и окретање, истовремено, и до 45 млинских точкова.

Résumé

DISPARITION D'UN AUTRE MÉTIER ENCORE — MEUNERIE

Marija CRNIĆ

A la base de la documentation des archives de Herceg-Novi, ici il est question de la meunerie sur le terrain de la commune de Herceg-Novi pour les derniers cent ans.

Comme force motrice pour le fonctionnement des moulins, la force de l'eau est en usage surtout, mais on peut voir en tout quelques moulins activés par des moteurs.

Nous avons des moulins pour la farine et pour l'huile.

On trouve des moulins dans les villages où il y a de l'eau suffisamment pour toute l'année. Pour la plupart ces moulins se trouvent dans le village de Mojdež (jusqu'à 20), ensuite à Podi (jusqu'à 11), à Sasovići, Kuti, Topla, Igalo. On ne peut voir que quelques moulins le long de la côte.

Le nombre de moulins dans la commune allait de 40 à 45 et ceci jusqu'à trente ans de ce siècle et depuis leur nombre graduellement décroît.

Aujourd'hui fonctionnent, durant quelques mois, deux ou trois moulins qui moulent les olives.